

TM	G. XXXVI	Br. 2	Str. 596-613	Niš	april - jun	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 502.131/.131.1

Pregledni rad

Primljeno: 11. 09. 2009.

Revidirana verzija: 28. 10. 2010.

Slobodan Milutinović

Univerzitet u Nišu

Fakultet zaštite na radu

Niš

ODNOS ODRŽIVOSTI I ODRŽIVOG RAZVOJA

Apstrakt

Kritike samog koncepta održivog razvoja često su rezultat nerazumevanja odnosa između održivosti i održivog razvoja. "Održivost da - održivi razvoj ne" - tako glasi kritika upućena stalnoj kombinaciji dva koncepta – održivosti i razvoja. Često se može pročitati da želja da se razvoj kombinuje sa održivošću predstavlja paradoks. Ovaj rad predstavlja pokušaj da se na teoretskom nivou doprinese otkaljanju ovih i sličnih nedoumica. Kroz definisanje održivosti kao karakteristike procesa ili stanja i održivog razvoja kao procesa kojim se dolazi do konačnog (normativno određenog) cilja održivosti, ukazuje se na neophodnost definisanja kriterijuma, kako održivosti kao stanja, tako i održivog razvoja kao procesa. Ovo je preduslov za stvaranje merljivih indikatora na osnovu kojih je moguće proceniti da li je proces razvoja održiv, odnosno da li je određeno stanje do koga je doveo taj razvoj održivo.

Ključne reči: održivost, održivi razvoj, koncept održivosti, etički koncept

UVOD

Još od objavljivanja izveštaja Svetske komisije za razvoj i zaštitu životne sredine 1987. godine (WCED, 1987), poznatijeg kao „Bruntland izveštaj“, pojam *održivog razvoja* postajao je sastavni deo vokabulara u praksi razvojnog planiranja i političkog odlučivanja. Bruntland izveštaj održivi razvoj definiše kao „razvoj kojim se ide u susret potrebama sadašnjosti tako da se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe“. Od sredine devedesetih godina prošlog veka kontekst održivog razvoja počinje da uključuje, sa jedne

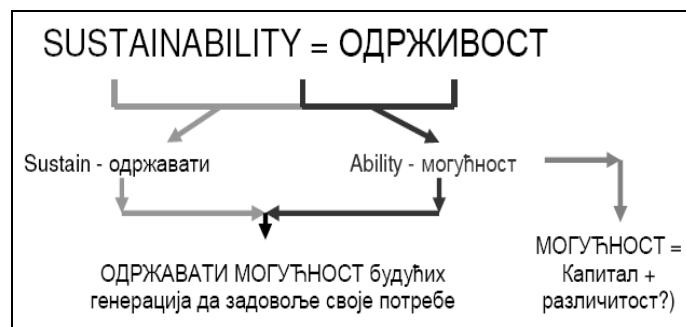
strane jasno razgraničenje ekonomske, društvene i komponente zaštite životne sredine, a sa druge strane njihovo simultano dejstvo i sinergijski efekat. Međutim, ovaj iskorak često nije bio praćen kriterijumima i preporukama kako sagledavati svaku od navedene tri komponente. Najčešće se radilo o pokušaju da se dostigne pristup po kome sve tri dimenzije moraju biti podjednako integrisane u idealni model i po kome se izbegavaju usaglašavanja i moguće „trgovine“ između međusobno suprostavljenih ciljeva (Милутиновић 2007).

IDEJA ODRŽIVOSTI

Engleska reč *sustainable*, odnosno „održiv“ izvedena je iz latinskog *sus tenere*, što znači „držati uspravno“¹. U engleskom jeziku ova reč se koristi od 1290. godine (Redclift 1993), ali etimološko značenje same reči povezano je sa koliko interesantnim, toliko i značajnim implikacijama vezanim za njenu upotrebu. Prema De Vrisu, „održavati“ može značiti „podržavati željeno stanje nečega“, ali i „podneti neželjeno stanje“ (De Vries, 1989)². Glagol „održavati“ nosi sa sobom konotaciju pasiva, za razliku od prideva „održiv“, koji implicira aktivnu konotaciju. „Održivost“ je kao termin i nastala unutar ekologije, označavajući mogućnosti ekosistema da vremenom održe određenu populaciju, da bi tek kasnije dodavanjem konteksta „razvoja“ i formiranjem sintagme „održivi razvoj“ fokus analize sa životne sredine prešao na društvo. Danas se može reći da osnovni fokus održivog razvoja predstavlja društvo i njegova potreba da uključi brigu o životnoj sredini u sagledavanje društvenih promena, pre svega kroz promene vezane za ekonomske funkcije (Baker 2006).

¹ Interesantno je da latinska reč sa istim korenom „*sustentatio*“ znači strpljenje!

² U ekonomiji životne sredine pojam održivosti počinje da se javlja i dobija na značaju onda kada se u šumarstvu, ribarstvu i podzemnim vodama počinje govoriti o količinama „maksimalne održive seče“, „maksimalnih održivih prinosa“ i „maksimalne održive količine ispumpane vode“. Koliko drvene mase možemo poseći, a da i dalje imamo šumu koja raste? Koliko ribe možemo izloviti, a da ribarstvo i dalje nesmetano funkcioniše kao privredna grana? Koju količinu podzemne vode možemo ispumpati, a da na kraju perioda eksploatacije imamo dovoljne zalihe podzemnih voda? Čak i onda kada su količine ispod predviđenih maksimalnih, to još uvek nije garancija da ekosistem funkcioniše održivo – dostizanje održivog stanja komponenti ne garantuje održivo stanje sistema u celini, već je potrebno sagledati i međusobne veze i uticaje koje pojedine komponente u sistemu imaju na funkcionisanje celine.

Slika 1. Od leksičkog ka substancijalnom određenju održivosti

Ovo ne mora da bude samo lingvistička igra, ako se imaju u vidu kontroverze oko saznanog aspekta koncepta održivog razvoja. Naime, određeni naučni krugovi smatraju da je održivi razvoj jedino korisno posmatrati kao *koncept*, zbog toga što on u sebi kombinuje ideju preskriptivne akcije sa naučnim saznanjima koja se zasnivaju na naučnim principima koje treba braniti. Pozivanje na naučne principe je osnova za racionalne ljudske aktivnosti, što je u osnovi poruke zaštite životne sredine. Sa druge strane, takozvano „zeleno shvatanje“ je u osnovi mnogo više redukcionističko i tešnje se vezuje za konkretne probleme (Милутиновић 2006a).

Istovremeno, ima mnogo dokaza da je sama ideja održivog razvoja rođena kao rezultat intelektualne neophodnosti, ali i *političke neophodnosti* i da je izrastala na neophodnosti rešavanja problema koje je *moderno društvo* sâmo stvaralo, uključujući u određenoj meri i strah od nauke. Ovakav pledoaje naslanja se na pretpostavku da je ideja održivog razvoja, pre svega, ideja koja u osnovi ima poboljšanje kvaliteta života ljudi i da se priroda i životna sredina u ovom slučaju koriste kao ogledalo svih negativnih pojava koje se u ovom trenutku događaju u društvu¹.

¹ Redklif naglašava: „Iako se u odbrani ideje održivosti sve više pozivamo na druge kulture i druge epohe, ona bi trebalo da bude jasno definisana kao proizvod specifičnog skupa događaja, počev od ideje progressa i svega onog što se povezuje sa prosvetiteljstvom Zapadne Evrope. Naša želja da održivost objasnimo pozivajući se na društva u kojima ovaj koncept nije prisutan prevaziđena je i istorijski i intelektualno. Kao što se može pokazati, ona nosi sa sobom ozbiljne implikacije po 'globalne' strategije razvoja, koje osiguravaju nastavak ekonomske hegemonije

Stoga se slobodno može reći da je model održivog razvoja izazov za konvencionalne oblike razvoja, koji razvoj vide prevashodno kao modernizaciju na globalnom nivou u skladu sa zapadnim shvatanjima (kvaliteta života, tehnološkog razvoja, pa i etike potrošačkog društva). Teorija modernizacije zasniva se na tvrdnji da što je društvo više strukturno specijalizovano i diferencirano, to je ono modernije i progresivnije (Pepper 1996). Dakle, da bi bilo modernizovano, društvo mora da postane tehnički sofisticiranije i urbanizovanije i da više koristi tržište za distribuciju dobara i usluga. Modernizacija sa sobom takođe nosi i društvene promene, uključujući razvoj predstavničke demokratije, mobilnosti, ali i slabljenje tradicionalnih elita, porodice i zajednice, jer u njenim korenima leži individualitet, samodokazivanje i razvoj pojedinca (Baker 2006). Ne može se pobeći od mnoštva činjenica da modernizacija takođe utiče i na transformaciju životne sredine, često veoma negativno.

Osnovno značenje održivosti je mogućnost da se nešto produži više – manje beskrajno u budućnosti. *Održivost je, dakle, karakteristika procesa ili stanje koje može biti održano na određenom nivou bez ograničenja roka.* Postoje brojni dokazi da čovečanstvo uz dominantni postojeći način života, proizvodnje i potrošnje u poslednjih nekoliko decenija polako iscrpljuje ovu mogućnost. Način života predstavlja kompleksni skup vrednosti, ciljeva, institucija i aktivnosti i podrazumeva etičku, društvenu, ekonomsku i dimenziju životne sredine. Iako se može steći utisak da današnja briga vezana za neodrživost u sadašnjosti uglavnom obuhvata kompleks problema vezanih za zaštitu životne sredine (klimatske promene, iscrpljivanje prirodnih resursa, zagađenja i slično), jasno je da je način života u sadašnjosti neodrživ i sa etičkog, ekonomskog i društvenog aspekta. Pri tome postoji niz pitanja na koja treba naći odgovore. Na primer, ako se govori o životnoj sredini, pitanje je u kojoj meri se može održati njen doprinos dostizanju ljudskog blagostanja i ekonomskih aktivnosti koje do njega vode. Ako je reč o društvu, osnovno pitanje je da li su i koliko održive najvažnije društvene institucije i da li postoji zadovoljavajući nivo društvene kohezije. Kada se govori o ekonomiji, pitanje je u kojoj meri današnji nivo ekonomskih aktivnosti kojima se kreira ljudsko blagostanje može biti održiv u budućnosti. Konačno, postavlja se i važno etičko pitanje, koje utiče na sve ostale dimenzije održivosti: da li ljudi koji danas naseljavaju planetu u dovoljnoj meri uviđaju vrednosti drugih ljudi i drugih formi života na Zemlji, kako onih danas, tako i onih koje će biti u budućnosti?

industrijalizovanih država Severa. 'Globalizacija' problema zaštite životne sredine i rešenja koja se predlažu danas odražavaju kontinuitet istorije kolonijalnog i postkolonijalnog mišljenja, povezanog sa idejom 'razvoja', koja postoji na ravijenom Severu. Istorije 'razvoja' i 'održivosti' kao *komplementarne*, proizvod su diskursa modernizma". (Redclift 1993).

Da bi se pronašli putevi koji vode do održivosti i do ostvarivanja politika održivog razvoja, neophodno je poznavati mnoge naučne discipline – ekologiju, biologiju, geologiju, ekonomiju, sociologiju, etiku, političke nauke, matematiku, fiziku, hemiju, statistiku i tehničke nauke. Stoga ne čudi da ni danas nema univerzalno prihvaćene naučne istine o tome šta se zapravo misli kada se pojmovno određuje održivi razvoj. U mnoštvu različitih definicija mogu se pronaći one koje pokušavaju da obuhvate što širi spektar problema i njihovu međusobnu zavisnost, ali i one koje se jasno približavaju pojedinim pomenutim naučnim disciplinama. Ako se pođe od činjenice da sveobuhvatna kriza, o kojoj je bilo govora u prethodnim poglavljima, uglavnom svoje korene ima u sve bržem iscrpljivanju resursa, održivi razvoj se najšire može definisati kao način da se postigne *najveća moguća dugotrajna korist po čovečanstvo, uzimajući u obzir troškove koje sa sobom nosi degradacija životne sredine* (Милутиновић 2006b). Pri tome se vrlo često koristi sintagma „neto koristi“, koja označava meru korisnosti, umanjenu za troškove degradacije životne sredine. Neto korist se, na ovaj način, definiše u najširem mogućem smislu, uključujući ne samo ekonomske pokazatelje (povećanje prihoda, smanjenje nezaposlenosti i siromaštva), već i zdrav(ij)e životne uslove.

Dakle, održivi razvoj po svojoj suštini ne teži ograničavanju rasta po svaku cenu, već razvoju koji bi bio obazriv, kako bi se postigli bolji i pogodniji uslovi da nešto bude očuvano. Miltojević (2006, 436) navodi da razvoj kao složen i višeznačan proces u savremenim uslovima obuhvata brojne pojave društvenog života i izmenjena je kako njegova strategija, tako i njegova definicija. Očuvanje ili konzervacija u ovom slučaju posmatra se kao „alat“ u procesu razvoja, koji je od velike koristi u zaštiti interesa budućih generacija. Njen cilj nije da postoji sama po sebi, već kao nešto što se vrednuje samo ako je u funkciji poboljšanja uslova života postojećih i budućih generacija. Dostizanje ovako kompleksnog zahteva moguće je jedino ako se prirodni resursi i usluge koje pruža zdrava životna sredina *adekvatno vrednuju* i ako imaju svoju cenu, što u današnje vreme uglavnom nije slučaj.

KA DEFINICIJI ODRŽIVOG RAZVOJA

Već je naglašeno da se održivost zasniva na vezi između ekonomskog razvoja, kvaliteta životne sredine i društvene jednakosti. U osnovi pomenute Bruntland definicije održivog razvoja mogu se prepoznati dva osnovna koncepta:

- koncept *potreba* koji zagovara postizanje ili očuvanje prihvatljivog životnog standarda za sve i
- koncept *ograničavanja* (ili ograničenja) kapaciteta životne sredine, uslovljenog dostignutim nivoima u tehnološkom razvoju i društvenoj organizaciji (WCED, 1987).

Koncept potreba je osnova za *unutargeneracijsku jednakost*, dok je koncept ograničenja osnova za *međugeneracijsku jednakost*. Princip unutargeneracijske jednakosti označava da distribucija troškova zaštite životne sredine i koristi od razvoja treba da bude raspodeljena na sve nacije, društvene grupe i pojedince podjednako. Unutargeneracijska jednakost u globalnoj politici prisutna je u većoj meri od sedamdesetih godina XX veka kao debata Sever – Jug, o čemu je bilo reči u prethodnim poglavljima. Princip međugeneracijske jednakosti označava da sadašnja generacija ima obaveze prema budućim generacijama da očuva resurse i funkcije životne sredine. U daljem tekstu ova dva principa će biti dodatno obrazložena.

Ideja održivog razvoja je proizvod modernizma i održivi razvoj na različite načine odgovara na probleme modernizma. Prvo, održivi razvoj *uvodi koncept potreba u kontekst razvoja, kako bi se rešili problemi alokacije resursa u prostoru i vremenu* (i na osnovu toga se u nekim elementima približava marksističkoj filozofiji razvoja). Bavljenje potrebama ilustruje esencijalistički diskurs koji „okružuje“ održivost².

Problem alokacije u vremenu, između „sada“ i „kasnije“, između sadašnjosti i budućih generacija, centralni je problem kojim se diskurs održivog razvoja bavi. Međugeneracijska jednakost, na način kako se upotrebljava od strane ekonomista druge polovine dvadesetog veka, poziva se na preferencije i izbor budućih generacija koje još uvek nisu rođene. Na taj način, međugeneracijska jednakost se koristi kao proširenje neoklasične ekonomske teorije (Redclift 1993). Činjenica da objašnjenje međugeneracijske jednakosti ima krucijalnu ulogu u gotovo svakoj teorijskoj postavci ekonomije zaštite životne sredine danas, ukazuje na ograničenja koja postoje unutar neoklasične paradigme kao osnove za stvaranje ekonomske politike. Društva u prošlosti i danas prepoznaju međugeneracijsku jednakost na različite načine, što ima svoje implikacije u naukama kao što su antropologija i filozofija. Međutim, samo je ekonomiji ostavljeno da raspolaže sa izborom budućih generacija kao sa parametrom koji se implicitno mora ugraditi u metodološki diskurs, čineći pitanja zaštite životne sredine veoma podložnim ekonomskom tretmanu.

Održivi razvoj takođe teži da pruži odgovore na probleme alo-

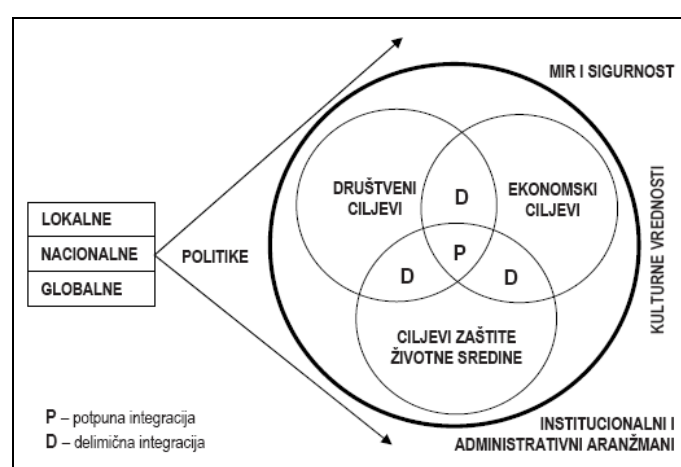
² O odnosu potreba i održivosti videti više u Милтојевић 2006

kacije u prostoru: alokacije resursa između „ovde“ i „negde drugde“. To su problemi *unutargeneracijske jednakosti*, posebno između različitih društava i između Severa i Juga, kojima se često posvećuje mnogo manje pažnje. Umesto da se daju odgovori na ova pitanja, mnogo se više pažnje posvećuje budućim troškovima razvoja unutar razvijenih društava, na taj način što se u prvi plan postavlja zadovoljenje budućih potreba kao osnovni zahtev, pre nego da se raspravlja o načinu na koji se zadovoljenje tih potreba u sadašnjosti vrši „na račun“ i o trošku drugih.

Značaj, čak i prvorazredni, intergeneracijske jednakosti jasno se može ilustrovati mestom koje ona ima u definiciji održivog razvoja koja je korišćena u Bruntland izveštaju – „... razvoj koji uzima u obzir potrebe sadašnjosti na taj način da se ne ugrozi mogućnost budućih generacija da ostvare svoje sopstvene potrebe“. Ova definicija jasno implicira da „*potrebe*“ mogu biti izdvojene iz *samog procesa razvoja*, da one nisu deo razvoja i da im se mora pristupiti nezavisno (Redclift 1993). Međutim, iskustva kroz koja je čovečanstvo prošlo u poslednjem veku (a delimično prolazi i danas) ukazuju da se stvari nisu dešavale na ovaj način. Deo odgovora zašto je tako leži i u različitom definisanju potreba i njihovom relativizovanju. Tako definisanje potreba zavisi od toga ko konstruiše definiciju: neoklasični ekonomisti definišu potrebe kao preferencije, za marksiste potrebe su istorijski determinisane, antropolozi smatraju da su potrebe definisane u zavisnosti od društvene grupe kojoj pojedinac pripada, radikalni demokrati smatraju da su potrebe diskursivne, a fenomenolozi da su one rezultat socijalnog konstruktivizma. Dugo je u nauci bila prisutna relativistička pozicija kada se govorilo o potrebama – one su smatrane istorijski determinisanim, promenljivim u vremenu i vezanim za našu mogućnost da ih zadovoljimo. Svako društvo definiše potrebe na svoj način, ali i razvija kompleksne mehanizme kojima definiše stepen ispunjenosti potreba. Sa druge strane, sve su češća stanovišta koja potrebe smatraju konstantom koja nije podložna dejstvu vremena – dakle potrebe su aksiomatski date i definisane. Savremeni zeleni pokreti podržavaju ovo stanovište.

Bruntland definicija održivog razvoja predstavlja normativni koncept koji uključuje standarde ponašanja koje treba ispoštovati ukoliko ljudska zajednica teži ka zadovoljenju sopstvenih potreba preživljavanja i blagostanja. Definicija uključuje tri osnovne komponente – *ekonomsku, društvenu i komponentu zaštite životne sredine* – koje čine temelj održivog razvoja. Šta je dublje značenje svake od ovih komponenti biće detaljnije objašnjeno u narednim poglavljima. Na ovom mestu treba podsetiti samo na osnovne odrednice svake od tri pomenute komponente, onako kako ih je još 1993. godine definisao Mohan Munasing (Munasinghe), vodeći ekonomista Svetske banke:

- **Ekonomska održivost:** maksimizacija prihoda uz očuvanje ili uvećavanje zaliha prirodnog kapitala;
- **Društvena održivost:** održanje stabilnosti društvenih i kulturnih sistema;
- **Održivost životne sredine:** održanje elastičnosti i uravnoteženja bioloških i fizičkih sistema.

Slika 2. Sistem održivog razvoja (Dallal Clayton and Bass, 1994)

Sve tri komponente su međusobno povezane i međuzavisne i zbog toga zahtevaju da sve što se preduzima na polju razvoja bude u skladu sa svakom od njih ponaosob. Dakle, neophodno je donositi integralne odluke kojima bi se ostvario balans između ekonomskih i socijalnih potreba ljudi i regenerativnog kapaciteta životne sredine. U suštini održivi razvoj je proces promena unutar koga su eksploatacija resursa, usmeravanje investicija, orijentacija tehnološkog razvoja i institucionalne promene u harmoniji, i omogućavaju korišćenje sadašnjih i budućih potencijala kako bi se zadovoljile ljudske potrebe i aspiracije (WCED, 1987).

Prema pomenutom izveštaju Bruntland komisije, koncept održivog razvoja kao svoj konačni „proizvod“ ima (uglavnom političke) odluke, koje se zasnivaju na političkoj volji vlada kao ključnih nosilaca odlučivanja u sferi ekonomije, društvenog razvoja i životne sredine. Osnovni cilj održivosti je da sačuva funkcije i karakteristike kompleksnih

i otovorenih sistema u svetu na duge staze, što se eksplicitno može izvesti iz Bruntland definicije održivog razvoja. Postoji, dakle, snažna (pre svega) politička saglasnost oko ove definicije, odnosno saglasnost oko političkih zahteva koje pred nosioce odlučivanja i javnost stavlja ovakav koncept.

Sa druge strane, ima mnogo manje ili više utemeljenih kritika koncepta održivog razvoja koji je promovisala Bruntland komisija. Uticajni Tim O’Riordan nazvao je ovu najpoznatiju i najcitiraniju definiciju održivog razvoja „zavodljivim pojednostavljenjem“ (O’Riordan 1988), koje ne pruža dovoljno informacija o tome šta održivi razvoj u praksi uključuje, koje vrste obavezivanja (i čijeg) su neophodni preduslov i kolika će biti cena za sve to. Herman Daly (Daly 1996) naglašava da je „[Bruntland definicija] veoma jasno odredila *ciljeve* [održivog razvoja], ali je sam termin ostao dosta neprecizno određen kako bi se mogao iskoristiti kao početna pozicija za politički uticaj“. Osim toga, Bruntland definicija se može činiti pomalo kontroverznom, u smislu da pojedini osnovni termini i relacije nisu detaljno analizirani. Na primer, termin „potreba“ koji u tu svrhu nije ograničen na univerzalno primenljivu definiciju osnovnih potreba, već - što postaje mnogo uočljivije kada se uvede u razmatranje fraza „potrebe i aspiracije“ - podrazumeva različite interpretacije ovakvih „potreba“, zasnovane na kulturnim matricama i individualnim očekivanjima. Uz to, problemi vezani za predviđanje budućeg razvoja (dugotrajni uticaj današnjeg nivoa zagađivanja životne sredine, budući tehnološki razvoj, potrebe budućih generacija) otvaraju nove kontroverze. Kada se govori o konzistentnoj strategiji održivog razvoja, to podrazumeva sledeće: unapređeno zadovoljavanje ljudskih potreba, prevashodno kod ljudi koji do danas nisu bili u prilici da zadovolje svoje osnovne potrebe, na taj način da se osigura ispunjavanje potreba budućih generacija u meri u kojoj se danas mogu sagledati te potrebe (Hain 1996).

Ima, međutim, mišljenja da ova neodređenost u definisanju može biti i prednost, jer, iako govori o striktno normativnom konceptu, dozvoljava kreativnost, imaginaciju i inovativni pristup u implementaciji koncepta u celini. Sam koncept održivog razvoja figurira kao *okvir* koji se može i mora prilagoditi konkretnim činjenicama i uslovima pod kojima će biti pretočen u političku akciju i implementiran (Spanenberg 2000). A njegova najveća vrednost je u tome što „dozvoljava da se postigne visok nivo saglasnosti koji podržava osnovnu ideju da je kako moralno tako i ekonomski pogrešno tretirati svet kao ’preduzeće u likvidaciji’“ (Daly 2002). Stoga, iako diskusija o tome šta to treba da bude „održano“ sprovođenjem koncepta održivog razvoja nije u potpunosti bezrazložna, ono što bi trebalo da zaokuplja veću pažnju je pitanje *šta treba da bude urađeno da bi se do toga došlo*. Uslovi za dostizanje održivog razvoja neće biti drugačiji bez obzira koja definicija bude usvojena i ispraćena, ukoliko se pod uslovima budu podrazumevale mogućnosti, sposobnosti i pogodnosti, pa održivi razvoj treba sagledavati kao *koncept koji*

dozvoljava i omogućava, pre nego kao zadati način promena (Pearce, 1998).

Dakle, održivost bi trebalo da bude stanje pri kome će održanje funkcija prirodnih i društveno – ekonomskih sistema u svetu, kao i njihov dalji razvoj biti garantovani. Razvoj će biti održiv ukoliko se život ljudske populacije može odvijati u dalekoj budućnosti, omogućavajući dalji razvoj kulture, zasnivajući se na principima unutargeneracijske i međugeneracijske jednakosti, demokratije i garantujući dostojanstven život i odgovarajuće učešće u postojećim institucijama (obrazovanju, zaštiti zdravlja, informisanju, i drugim) svakom pojedincu. Održanje funkcija u ovakvoj definiciji podrazumeva da se efekti ljudskih aktivnosti zadrže unutar prihvatljivih granica, kako ne bi ugrozili različitost, kompleksnost i funkcionisanje sistema zaštite životne sredine, koji podržavaju život na planeti.

ODRŽIVI RAZVOJ KAO ETIČKI KONCEPT

Prošao je ceo vek od kada je veliki ekofilozof Aldo Leopold ukazao na veliku nekonzistentnost u postavkama pokreta očuvanja životne sredine: „Oni ne definišu šta je dobro, a šta loše, šta su čije obaveze, ne pozivaju na žrtvovanje, niti zahtevaju promenu postojeće filozofije ili vrednosti“. Umesto toga, u pozadini ovih pokreta leže interesi (Euston and Gibson 1995). Slično se može reći i za današnje rasprave o etičkim dimenzijama održivog razvoja. Andevski (2006) daje detaljnu elaboraciju teorijskih promišljanja etičkog koncepta odgovornosti prema budućim generacijama kao osnove održivosti, zaključujući da osim promene svesti pojedinaca i društvenih grupa postoji još niz preduslova koji treba da budu ispunjeni ukoliko se teži odgovornosti prema budućim generacijama – pre svega u nivou društvene organizovanosti.

Univerzalni moralni principi podrazumevaju kao jednu od osnova život u zajednici. Naše pojedinačne težnje da živimo i stvaramo sopstveni boljitak moraju se uklapati u prava drugih da ostvaruju to isto. Ti drugi su nam potrebni i mi ih na određeni način vrednujemo, bilo da se radi o živom ili neživom svetu. Vrednujemo ih uglavnom u svetlu našeg sopstvenog blagostanja. Međutim, „drugi“ imaju svoje sopstvene vrednosti i dostojanstvo, bez obzira na to da li su nama lično važni, ili ne. Dakle, samim tim što predstavljamo ljudsku vrstu, mi živimo uz osećaj da imamo obaveze prema drugima i da je za to neophodan osećaj solidarnosti. Neophodno je razvijati obaveze pravednosti u međusobnim vezama, ali i pravde kao vrline, upotpunjene empatijom i saosećanjem. Ovakve moralne obaveze, zasnovane koliko na naučnom razumevanju međuzavisnosti različitih oblika života, toliko i na religijskom iskustvu,

predstavljaju neophodnu osnovu za utemeljenje održivosti.

Način na koji društvo koristi životnu sredinu u prvom redu zavisi od preovlađujućih svetonazora i vrednosti tog društva, njegove percepcije funkcionisanja sveta i statusa ljudskih bića i drugih životnih formi unutar njega. Verovatnije je, na primer, da će sekularni, antropocentrični pogled na svet dozvoljavati različitije načine „upotrebe“ životne sredine i viši nivo njene destrukcije, nego što će to biti u svetu u kome je razumevanje Zemlje i svih njenih životnih formi podređeno religijskom svetonazoru. Održivost kao etički koncept zasniva se na postavkama *invajronmentalne pravde*: relativnim pravima svih živih formi, pravima budućih generacija i pravima sadašnjih generacija da imaju koristi, dele, ili jednostavno bivstvuju u onome što podrazumevamo pod životnom sredinom. Održivost životne sredine, kao jedan od stubova održivog razvoja, crpe svoju snagu iz činjenice da blagostanje i mogućnosti ljudi i svih živih bića koja će tek živeti u budućnosti ne bi trebalo da budu žrtvovani za račun sadašnjih prednosti populacije koja živi na Zemlji. Ono što takođe treba uzeti u obzir jeste činjenica na koji način društvo vrednuje životnu sredinu i odlučuje o njoj. Ako je životna sredina vrednovana pre svega kao ekonomski resurs, onda će i tehnike ekološko – ekonomske evaluacije biti najznačajniji uticajni faktor kod odlučivanja.

Jasno je da u savremenom društvu norme invajronmentalne pravde veoma zavise od društvenih normi ekonomske i društvene pravde. Ako ne postoje, ili su na niskom nivou građanska prava, veoma je verovatno da se neće poštovati, ili čak neće ni postojati prava zaštite životne sredine. To ukazuje da su održivost i demokratija u tesnoj vezi. Štaviše, ako kreiranje ekonomskog blagostanja nije ravnomerno raspoređeno na sve pojedince i društvene grupe, skoro je sigurno da ni dostupnost invajronmentalnim dobrima i uslugama takođe neće biti podjednaka. Ovo je direktno u vezi sa održivošću i time se na najbolji mogući način može objasniti činjenica da je siromaštvo najveći neprijatelj životne sredine.

Objašnjavajući etičku utemeljenost koncepta održivosti, Pecey primećuje da je jedna od najuspešnijih ljudskih osobina, za koju se vezuje moralna snaga čoveka, sposobnost da sarađuje i bude lojalan grupama (Pezzey 1992). Iz toga on izvodi zaključak da onda kada neodrživost postane nešto što se od svih percipira kao dovoljno velika pretnja za čovečanstvo, prihvatanje održivosti kao etičkog imperativa zavisice od spremnosti ljudi da unaprede lojalnost pojedinačnoj društvenoj grupi ili naciji na nivo lojalnosti ljudskoj vrsti u celini, kako onoj koja živi danas, tako i onim generacijama koje će tek doći. Ekocentrični pristup ide i dalje, primenjujući etički imperativ održivosti ne samo na ljudsku vrstu već i na druge žive vrste, i to ne samo u meri u kojoj one potpomažu održanje ljudske vrste.

Ako se želi definisati filozofija održivosti, neophodno je održivost ustanoviti kao *moralnu vrednost samu po sebi* (Euston and Gibson 1995). Činjenica je da održivost predstavlja imperativ sadašnjosti i da je osnovna

odgovornost ljudske vrste danas da osigura da prirodni i humani sistemi na planeti ostanu u stanju koje će omogućiti njihovo dalje funkcionisanje u budućnosti. Putokazi za dalje aktivnosti, kako javnog, tako i privatnog (individualnog) sektora, mogu se grupisati oko nekoliko osnovnih etičkih i moralnih vrednosti:

- Briga za buduće generacije;
- Poštovanje ekološkog integriteta;
- Odgovornost za očuvanje sistema na planeti;
- Povratak pravednosti;
- Poštovanje zajednice;
- Posvećenost demokratiji i građanskom učešću.

Briga za buduće generacije

Briga za buduće generacije, kao što je već bilo reči, leži u osnovi filozofije održivosti i predstavlja shvatanje da nije dovoljno obezbediti prosperitet sebi i svojim neposrednim potomcima, već oslušnuti šire zahteve koje pred sopstvenu generaciju stavlja neizvesna budućnost, kako živog, tako i neživog sveta. U praksi to znači da odluke koje se donose danas moraju da u većoj meri vrednuju rizike koji mogu da se ispolje u budućnosti.

Poštovanje ekološkog integriteta

Održivost zahteva poštovanje prirode – njene evolucije, sistema za održanje života i živih organizama – uključujući sve njene međuzavisnosti, sposobnosti samoobnavljanja, različitosti, estetske vrednosti i osetljivosti na promene. Nije dovoljno da mi, kao ljudska vrsta, samo prepoznamo koliko zavisimo od prirode. Poštovanje prirode podrazumeva i prepoznavanje njenih suštinskih vrednosti, njenih vrednosti samih po sebi.

Odgovornost za očuvanje sistema na planeti

Očuvanje sistema na planeti zahteva upravljanje ekonomskim i društvenim procesima koje u svakom trenutku odražava brigu za održivost. To podrazumeva delovanje koje je usklađeno sa zahtevima zaštite životne sredine.

Povratak pravednosti

Pravednost kao moralna vrednost sama po sebi neodvojiva je od održivosti. Društvena pravda se zasniva na posvećenosti brizi za opšte dobro, koja je šira od brige za sopstvenu porodicu i najbliže. Principi društvene pravde naglašavaju da svi članovi društva moraju biti uključeni u zaštitu dobara na planeti i odlučivanje o načinima ubiranja plodova od korišćenja tih dobara i da institucije u društvu moraju biti tako strukturisane da to omoguće na najbolji mogući način. Da bi ovakve vrednosti mogle da se smatraju preovlađujućim, neophodno je osigurati:

- Potpuno učešće, odnosno mogućnost da svaki pripadnik društva učestvuje na odgovarajući način u procesima odlučivanja u društvu, a posebno u odlučivanju vezanom za ekonomske aktivnosti.
- Obezbeđenje osnovnih potreba, odnosno uspostavljanje standarda „dovoljnosti za sve“. Prvo treba obezbediti ispunjavanje osnovnih potreba za svakoga, a preostala dobra moraju se distribuirati prema određenoj meri jednakosti, koja je za društvo prihvatljiva.

Poštovanje zajednice

Pod zajednicom se podrazumevaju međusobne veze između pojedinaca koji dele iste interese i želje i koji najčešće žive na istoj teritoriji. Zajednica iziskuje uravnoteženje između individualne inicijative i lojalnosti interesima šire grupe, ali i između lojalnosti grupi i lojalnosti globalnim interesima. Zdrave, harmonične i dobro organizovane zajednice imaju presudan uticaj na ostvarivanje održivosti i ispunjenje individualnih zahteva.

Posvećenost demokratiji i građanskom učešću

Posvećenost participativnoj demokratiji i građanskom učešću je suštinski element održivosti. Upravljanje održivim razvojem, kako sa nivoa vlasti, tako i od strane drugih institucija, zahteva uključivanje svih zainteresovanih strana u analizu i donošenje odluka. To je jedini način da se ispoštuju često međusobno suprotstavljeni interesi šire zajednice, interesi životne sredine i interesi budućih generacija.

DA LI POSTOJI RAZLIKA IZMEĐU ODRŽIVOSTI I ODRŽIVOG RAZVOJA?

Ova dva termina često se u praksi upotrebljavaju kao sinonimi i između njih se ne pravi razlika, što može dovesti do pogrešnih tumačenja bilo jednog, bilo drugog. U osnovi održivi razvoj opisuje *proces* kojim se dolazi do konačnog (normativno određenog) cilja održivosti. Održivi razvoj je put kojim se ide, odnosno proces kojim se ispunjavaju zahtevi neophodni da bi se postigla održivost. Dok je održivi razvoj put ka održivosti, održivost je *stanje* definisano kriterijumima koji se koriste da bi se opisali ciljevi održivosti.

Iako ovakva distinkcija izgleda logična, ona nije uvek jasno određena, kako u teorijskim postavkama, tako i u praksi planiranja održivog razvoja. Za to postoje dva osnovna razloga:

- Imajući u vidu navedenu distinkciju, održivi razvoj bi se mogao smatrati dinamičnim konceptom, za razliku od održivosti, koja bi predstavljala statični koncept. Međutim, održivost sama po sebi predstavlja evolucionarni koncept koji nema fiksne, već promenljive ciljeve u vremenu i prostoru (zavisno od konkretnih uslova za koje se definiše) (Proops *et al.* 1996).
- Razlika koja bi se mogla izvući iz prikazanog tumačenja ukazivala bi na to da održivost (kao stanje) ima jasno definisane ciljeve, dok ih održivi razvoj (kao proces) nema. Ovo nije sasvim tačno. Biti na putu održivosti, odnosno slediti održivi razvoj, znači ispunjavati određene kriterijume koji su izvedeni iz ciljeva održivosti. Neophodno je definisati te ciljeve i iz oba koncepta izvući kriterijume, kako bi se stvorili merljivi indikatori i bilo u stanju da se proceni da li je *proces* razvoja održiv, odnosno da li je određeno *stanje* do koga je doveo taj razvoj održivo (Milutinović, 2006a). Iako se radi o dva odvojena skupa kriterijuma, oni često koincidiraju.

I za održivost, i za održivi razvoj može se reći da predstavljaju *normativne koncepte*: održivost, na osnovu postavljenih ciljeva i održivog razvoja u smislu traganja za „pravim“ putem, pri čemu ne postoji „jedan i samo jedan“ pravi put, već više njih koji vode ka održivosti. Održivost je pravac (Faber *et al.*, 1995), održivi razvoj pruža kriterijume za određivanje i planiranje ovog pravca. Sve se ovo može uporediti sa

kompasom, kod koga je sever ekvivalentan sa održivošću i, zavisno od toga sa koje tačke polazimo, do severa možemo doći različitim putanjama, menjajući pravac u skladu sa početnom pozicijom i okolnostima na putu.

Tako, ako se pretpostavi da put ka održivosti može jedino biti uspešan ako se ispune kriterijumi za održivi razvoj, onda se oba termina mogu koristiti kao sinonimi, tako da svaki od njih opisuje različite aspekte istog procesa, odnosno:

- održivost ukazuje na normativne ciljeve na kojima se koncept zasniva i na evaluaciju u datom momentu (dakle, daje trenutnu sliku), dok
- održivi razvoj opisuje proces ili putanju koju društvo mora da usvoji ukoliko njegovi pripadnici žele da društvo bude održivo.

ZAKLJUČAK

Kao i kod svih velikih tema koje zaokupljaju čovečanstvo, cela priča o održivosti i održivom razvoju insistira na argumentu budućnosti, proizvedeći u isto vreme osećaj sveobuhvatnog saglasja, ali i kontroverzi. Svi će verovatno biti saglasni da treba izbeći način života koji uništava kapitalne zalihe na planeti, utiče na to da buduće generacije budu siromašnije ili uništava životne uslove, stvarajući pretpostavke da ljudi u budućnosti budu manje zdravi nego što su danas. Sa druge strane, koncept održivosti je još uvek praćen kontroverzama – još uvek je teško sa današnjim znanjima i u dinamičnim uslovima koji u svetu vladaju u potpunosti sagledati sve veze između različitih faktora u životnoj sredini i njihovog uticaja na ekonomske i društvene tokove. Ako je jasno da se društveni i ekonomski razvoj ne mogu odvojiti od (uglavnom negativnih i ugrožavajućih) procesa koji se odigravaju u životnoj sredini, kolika je „relativna težina“ ekonomskih procesa u odnosu na ono što ugrožava naše okruženje? Možemo li da podređujemo štete u životnoj sredini ekonomskoj dobiti? Da li postoji mogućnost supstitucije između prirodnog i stvorenog kapitala, ili postoji kritični nivo prirodnog kapitala koji mora ostati očuvan? Da li smo i koliko odgovorni prema budućnosti i budućim generacijama? Do kog nivoa sadašnje generacije treba da žrtvuju svoj način života i svoje potrebe? Da li je zaštita životne sredine i prirodnih resursa usmerena ka daljem ostvarivanju blagostanja ljudi, ili proizilazi iz nezavisnog i suštinskog sagledavanja vrednosti prirodne sredine? Da li se koncept društvene pravde zasniva na zaslugama ili

potrebama? Šta zapravo označava kvalitet života i da li je ekonomsko blagostanje dovoljan indikator za njegovo merenje? Sva ova pitanja se odražavaju na nedoumice oko definisanja i konceptualnog određenja održivosti, odnosno oko pojašnjenja koncepta koji bi se mogao lako pretvoriti u konkretnu političku akciju.

LITERATURA

- Андевски, М. 2006. „Етичка утемељеност одрживог развоја“. *Теме*, 30 (3) (2006) 411-426
- Baker, S. 2006. *Sustainable Development*. London: Routledge
- Dalal-Clayton, B., S. Bass. 2003. *Sustainable Development Strategies. A Resource Book*. London: Earthscan
- Daly, H. 1996. *Beyond Growth: the Economics of Sustainable Development*. Boston, MA: Beacon Press.
- Daly, H. 2002. „Sustainable Development: Definitions, Principles, Policies“. In M. Keiner (ed): *The Future of Sustainability*. Dordrecht: Springer.
- De Vries, H. 1989. „Sustainable resource use. An enquiry into modeling and planning“. *Ph.D. Dissertation*, Univ. Groningen.
- Euston, S., W. Gibson. 1995. „The ethic of sustainability“. *Earth Ethics* 6.
- Faber, M., F. Jöst, R. Manstetten. 1995. „Limits and perspectives of the concept of sustainable development“. *Economie Appliquée* 48.
- Hein, W. 1996. „Postfordism and Sustainable Development within the Global Context“. In *Development Models and World Views*, edited by Deucher, E., Jahn, T., Moltmann B., Frankfurt: Societats Verlag
- Милтојевић, В. 2006. „Одрживи развој и квалитет живота“. *Теме*, 30 (3) (2006) 427-440
- Милутиновић, С. 2006а. „Методолошки приступ процени одрживости развоја“, у *Локални одрживи развој: изазови планирања развоја на локалном нивоу*, приредио С. Милутиновић, Београд: Стална конференција градова и општина.
- Милутиновић, С. 2006б. „Како (и зашто!) до локалног одрживог развоја“, у *Локални одрживи развој: изазови планирања развоја на локалном, приредио С. Милутиновић, Београд: Стална конференција градова и општина.*
- Milutinovic, S. 2007. „Sustainable Development in Serbia“, in *Sustainable Development: Issues and Perspectives*, edited by R. N. Pati & O. Schwarz – Herion, New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd.
- O’Riordan, T. 1988. „The Politics of Sustainability“, in *Sustainable Environmental Management*, edited by Turner, R. & Kerry, London: Belhaven Press.
- Pearce, D., 1998. *Ecological Economics: Essays in the Theory and Practice of Environmental Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Pepper, D. 1996. *Modern Environmentalism: An Introduction*. London: Routledge.
- Pezzey, J. 1992. „Sustainability: an Interdisciplinary Guide“. *Environmental Values*, Vol. 1 No. 4.
- Proops, J., Faber, M., Manstetten, R. and Jöst, F. 1996. „Achieving a Sustainable World“. *Ecological Economics* 17 (3).

- Redclift, M. 1993. "Sustainable Development! Needs, values, rights." *Environmental Values*, 2.
- Spangenberg, J. H. 2000. „Sustainable Development, Sustainable Consumption. From Catchwords to Concepts and Measurements“. *INES Workshop on Sustainable Development Concepts*. Kaliningrad.
- WCED - World Commission on Environment and Development, The, (1987). *Our Common Future*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Slobodan Milutinović, University of Niš, Faculty of Occupational Safety, Niš

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SUSTAINABILITY AND THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

The critics of sustainable development concept often origin from the misapprehension of the relationship between the sustainability and the sustainable development. “Sustainability yes – sustainable development no” is an often heard critic on the combination of two concepts: sustainability and development. It is often cited that the attempt to combine the development with the sustainability may be a paradox. This paper is the attempt to contribute the outwork of those and similar dilemmas on the theoretical level. Through the defining of the sustainability as a characteristics of the process or the state and the sustainable development as a process itself aimed to result with final (normatively defined) sustainability objective, we want to point at the necessity of criteria definition, both for the sustainability as a state and for the sustainable development as a process, aimed to establish measurable indicators and possibility to assess if the process of development is sustainable, as well as if the particular state as a result of the development is sustainable.

Key words: Sustainability, Sustainable Development, The Concept of Sustainability, Ethical Concept.